

AGÁRDI PÉTER

Művészet és humanizmus, gyermekek és felnőttek a magyar ezredfordulón*

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a pedagógusokra és a szülőkre egyaránt intenzíven ható kortárs „*felnőtt művészet*” néhány jelenségét, továbbá értelmezésük néhány „elméleti” dilemmáját mutassam be. Némileg indázó érveléssel teszem ezt, adalékokat inkább, mintsem rendszerszerűséget ígérve – de talán ezzel is szolgálva a pedagógusok, illetve a felnőttek önismeretét, szakmai munkáját. Az a régi-új *gyerek kultúra* ugyanis, amelyet a szülők, a család, az óvoda és az iskola s nem utolsósorban a tömegkommunikáció kínál, illetve átad, egyrészt világképében és nyelvezetében közvetlenül is formálódik az ezredforduló „felnőtt” kultúrája által (pozitív és negatív értelemben egyaránt). Másrészt: a gyermekeket nevelő–alakító felnőttek moráljára, kultúrájára, érzületére, szokásaira, beszédmódjára, ízlésére roppant erősen hatnak a nyilvánosság (főleg a tömegkommunikáció) életmintái, sztárjai, normarendszerei és diszkurzív terei, amelyek így majd szintén maradandó nyomokat hagynak a következő nemzedékek életvitelén, szocializációján, kulturáltságán. Elég csak az erőszak, az akcionizmus, illetve a tolerancia, az intimitás paradigmáira, a fogyasztói ember és a sikerember modelljeire, vagy éppen a demokratikus habitus és a szabatos, gazdag anyanyelvhasználat meglétére vagy hiánybetegségeire, a fesztelenség, a „lazaság” és a közönségesség mai jelenségeire utalnom.

Mit is kínál a jelen és a közelmúlt hazai művészete, illetve kulturális nyilvánossága az „átlag” magyar állampolgárnak? Melyek voltak *az elmúlt években a legnagyobb figyelmet kiváltott tényleges kulturális jelenségek, művek*? Elsősorban *a közönség, a befogadók, a társadalom felől* közelíték a címben jelzett összefüggéshez, de – legalábbis szándékom szerint – nem sértve az alkotásokat, a művészet autonómiáját. Bizonyosan nem tudok hideg objektivitással és teljes áttekintőképességgel válaszolni ezekre a kérdésekre, de talán mégsem teljesen önkényes és szubjektív, amit az alábbiakban főlemlíték. A címadó témakör – művészet és humanizmus – nemzeti kulturális „elfogultságú” és érdekeltégű megközelítése okán is elsősorban magyar műveket, törekvéseket hozok szóba, bár köztudott: a film-, televízió- és videó-kínálatban, a könnyűzenei piacon nem ők a dominánsak. Sőt minnek tagadni: a külföldi példák (köztük a „jó” és a „rosszak”) a kibővülő, sőt globalizált kulturális nyilvánosság erejénél fogva nem csak a hazai közönség és közízlés domináns befolyásolói, hanem az eredeti magyar kulturális termés számára is bevallott vagy látens mintákként szolgálnak.

(1.) Minden valódi vagy idézőjeles válsággal együtt is gazdag a „felhozatal” az új színházi és filmes nemzedékek terméséből. 2000–2001 sajátos „aurájában” tetten

*A tanulmány az *Óvodapedagógusok Konferenciáján* 2003. július 1-jén Kecskeméten tartott előadás és az azt követő eszmecsere nyomán 2003 őszén készült.

érhető már valamiféle „csoportos” – azaz nem „pusztán” az egyéni tehetségből fakadó – invenció és innováció.

Sajnos nem kap elegendő társadalmi, művészetkritikai és kultúrpolitikai figyelmet, tehát a kultúráközvetítő értelmiség – köztük a pedagógusok és a „véleményvezetők” – számára sem tömeges tapasztalat és evidencia a *magyar filmes újhullám*. Életérzésben, hangvételnben, popularitásban persze igencsak sokfélék, egymással is felelősek az elmúlt években értéket alkotó új, többnyire első- és második filmek. Ám közös bennük az értelmiségi önsajnálát és ezoterizmus elutasítása, az új nemzedék kérdező komolysága, a fanyar iróniába csomagolt morális igényesség, esetleg a rehabilitált érzelmesség és humanizmus (pl. *Török Ferenc: Moszkva tér*, *Herendi Gábor: Valami Amerika*, az *Inforg Stúdió* darabjai, *Miklauzič Bence: Ébrenjárók*, *Pálfi György: Hukkle, Fliegauf Benedek: Rengeteg stb.*). Tudom, hogy igazságtalan minden efféle kiemelés, főleg a nem említettek szempontjából, a példakkal mégis érzékeltetni szeretném valamiképp, milyen „látványos” – részben generációs alapú – átrendeződés, hang- (illetve kép)váltás zajlik a magyar filmművészetben. Eközben az idősebb nemzedék egyik-másik nagy formátumú alkotója is felkavaró új művekkel kérdezi rá a XX–XXI. század fordulójára jelen- és múlttudatának, magyar és emberi identitásának a lényegére (*Jancsó Miklós, Szabó István*); *Almás Tamás* és más középnemzedékeliek pedig folytatják a „Magyarország felfedezése” filmes szociográfiáit – ha társadalmilag sajnos meglehetősen visszhangtalanul is.

Színházkultúránknak nem sikerült még kiheverni az elmúlt évtized (főleg az 1998–2002 közötti időszak) önkényeskedően udvari és voluntarista színházpolitikája okozta betegségeket (a maradandó, visszafordíthatatlan károkról, pl. az új *Nemzeti Színház* felépítésének és elindításának szappanopera-horrorjáról nem is beszélve), ugyanakkor fővárosban és vidéken egyaránt aggasztó az elszürkülés és a kommercializálódás trendje. Mindennek ellenére humanista és művészi értelemben is van néhány említésre, megörökítésre, sőt népszerűsítésre méltó igazi, maradandó érték. Hadd utaljak csak a szaporodó modern táncszínházi és balett-produkciókra (*Bozsik Yvette, Ladányi Andrea, Juronics Tamás; Győr, Szeged, Pécs*), a kaposvári *Csiky Gergely Színház*, a budapesti *Katona* és *Radnóti* folyamatos teljesítményére, a *Beregszászi Illyés Gyula Színház (Vidnyánszky Attila)* Magyarországon is nyelvújító frissességére, a *Kréta Kör Társulat (Schilling Árpád)* avantgarde-jára, a *Pécsi Nemzeti Színház* Spiró György-szériájára, *Alföldi Róbert, Mácsai Pál, Zsótér Sándor* újításaira. S talán remélhető: *Jordán Tamás* emberpróbáló Nemzeti Színház-i kísérletének is lesz művészi és szélesebb érvényű kulturális hozadéka.

(2.) 2002–2003 egyik – ha nem a – legfigyelemreméltóbb „pozitív” művészet-szociológiai jelensége *Kertész Imre Nobel-díjának* fogadtatása és könyveinek nemzetközi és hazai sikere. Nem kell farizeus módon elhallgatni, hogy a könyvpéldányszámok hirtelen megugrása és a széles Kertész-diskurzus döntően a nemzetközi rangú díj teremtette és (szükségképpen) üzletileg is gerjesztett nyilvánosságnak, a „tekintély és presztízis” erejének köszönhető. Soha rosszabb „ügy” ne kapjon ekkora reklámot és marketinget, ne érjen el ekkora piaci sikert! Mert még ha van is ebben a sikerben valami – legalábbis hazánkban szokatlan – „külsődlegesség”, mindez a jelen esetben valódi minőségről, sőt a humánus és a humanista irodalom győzelméről tanúskodik.

Az ez idáig itthon (is) alig, jóformán csak a szakmai körökben ismert Kertész-életmű, mindenekelőtt a *Sorstalanság*, illetve a *holokauszt* témája százezres nagyságrendű olvasóközönséggel találkozott. Ennek a találkozásnak a *magyar művelő-*

déstörténeti súlyát, közismereti és tudásszociológiai hozamát tovább növelte az a tény, hogy az antiszemitizmus és a „zsidókérdés” napjainkban még mindig feldolgozatlan traumákkal és előítéletekkel terhes magyar komplexus. Az olykor éles s esetenként hamis, méltatlan (de megfogalmazóinak fejére visszahulló) véleményeket is fölmutató hazai Kertész-viták és szócsaták maguk is hozzájárultak e regények, könyvek, illetve a problematika szélesebb földolgozásához, a *nemzeti önismeret* elmélyüléséhez, a barbarizálódás, az önkény és a megalkuvás, a helytállás és a túlélés, az *emberi humánium* változatai megújuló értelmezéséhez. Miként Kertész sikere, a korábbi irodalmi Nobel-díjasok közül *Gabriel García Márquez* folyamatos hazai népszerűsége és a portugál *José Saramago* könyveinek magyarországi megjelenése és olvasói fölfedezése szintén „közreműködött” a humanista esztétikai világkép és normarendszer vonzerejének növekedésében.

(3.) Szomorúan kell ugyanakkor regisztrálni, hogy az új évszázad első éveiben a legnagyobb társadalmi visszhangot és az igazi (tágra értett) kulturális – antikulturális? – fordulatot mégis csak a kereskedelmi televíziók valóságshow-i, a *Big Brother* és a *Való világ* produkálták. Szakmailag is izgalmas viták folytak s folynak róluk, nem is megyek bele a részletekbe. Annyit azonban feltétlenül jelezni kell, hogy ez a – szappanoperák, magamutogató sztárműsorok és „A leggyengébb láncszem”-típusú vetélkedők által előkészített, bevezetett – konjunkció aligha menthető a plurális televíziózás reklámbevételektől motivált kereskedelmi kényszerével. S aligha a szexuális intimitás nyilvánossági normáinak a fölírása a fő probléma bennük. Megítélhetők egyfajta bumeráng-effektusként is, válaszul a médiának és a köznapoknak a 2001–2002-es választási kampányok alatti túlpolitizáltságára. Netalán a politikai osztályok tudatos „kikapcsoló” médiamanővere volt? Akárhogy is, bizonyos, hogy a sorozatok dömpingjében riasztó antihumanista tapasztalat az emberi méltóságot fölrugó „minden eladó”-magatartás normaként való rögzítése. Ami együtt jár a „középosztályba” emelkedés önáltató vágyának és a látszatedemokráciának a (teljesítmény nélküli) sztárrá válásban kiélt trivialisásával és alpáriságával. Arról nem is beszélve, hogy százezrek, milliók számára – a televíziók műsor-szerkesztési gyakorlata miatt is – hónapokon keresztül egyrészt ez volt a *kultúra*, másrészt ez lett a *valóság*; a túlpolitizáltság bosszúja mellett „köszönhetően” a média ezredvégi szerepváltásának is.

György Péter, akinek művészet- és médiaszociológiai munkásságára egyébként az arisztokratikus elitkultúra-kánon éles bírálata, a mediatizált populáris kultúra iránti hídépítő megértés és minőségérzékenység a jellemző, a *magyar televíziózás* e legújabb időszakának negatív mérlegét megvonva, mentalitástörténetileg is mélypontot emleget. A hazai televíziózás közel áll ahhoz – írja –, hogy a magyar bunkóság nagy műfaja legyen. A társadalom perifériájának, egyáltalán a valódi társadalmi konfliktusoknak, a szegénységgel és kirekesztettséggel való szolidaritásnak a képernyőkről való eltűnése, a pénz pénz általi dicsőítése s ezáltal – hadd tegyem hozzá: tisztelet a kivételeknek – nemzeti önképünk elsilányítása vált jellemzővé. (A mélypont. Televíziózás Magyarországon. =Filmvilág 2003. 5. sz. 16-19. p.)

(4.) A televíziózás e negatív fordulatával szemben van azért pozitív művészet-szociológiai tapasztalat is: a szaporodó *fesztiválok*, *kulturális tömegrendezvények* jelentős részének igényessége, kreativitása és humánus „küldetése”. Természetesen akad közöttük is silány, elüzletiesedett vagy éppen belterjes jellegű program, de a domináns és előremutató vonulat a kulturális modellek és ízlések között hidat alkotó és építő olyan változatoké, mint például az idén 11. őbudai *Sziget-fesztivál*, a kapol-

csi *Művészetek Völgye*, a megújult funkciójú *Millenáris park*, a *Zempléni Művészeti Napok* stb. Túl az ezeken bemutatott vagy bemutatandó alkotások felszabadítóan rekreációs vagy maradandóan katartikus szerepén, valamint az új-amatőrizmus és a kreativitás példának terjedésén, örvendetes a tömeges kulturális együttlét közösségre, toleranciára és pluralizmusra, a kultúrák találkozására nevelő intenzitása is.

(5.) *Kertész Imre* kapcsán már szóba került az irodalom, de a *Sorstalanság* nem mai, hanem több mint negyedszázados alkotás, ha recepciója igazából ma válik is széleskörűvé. Lehetetlen mindazonáltal nem észrevenni: mintha újraerősödne napjainkban a *történetmesélés és az emberi sorsok* iránti olvasói, sőt alkotói érdeklődés. Mármost az igényes irodalmi kultúrában is, ahol éveken át mintha a posztmodern szövegirodalom mégoly kvalitásos, de kevesek számára átélhető változatai képeztek volna szigorú kánont. Természetesen nem valamiféle populista közérthetőség-igény szolgálai teljesítését „üdvözlöm” ezzel a regisztrálással; még kevésbé beszélnek konzervatív irodalmi fordulatról. De arról igen, hogy mintha a korábbinál több „magas irodalmi” alkotás válna szélesebb körben is népszerűvé, nem utolsósorban amiatt, hogy az olvasók magukra, életproblémáikra, kérdéseikre ismernek – s „keresnek választ” – ezekben a művekben.

Az évtizedeken át (persze némileg igazságtalanul) „irodalmi író”-nak elkönyvelt *Esterházy Péter* monumentális regénye, a *Harmonia caelestis*, valamint a saját családbeli ügynök-drámától ihletett *Javított kiadás* megrendítő hatásában, népszerűségében aligha mellőzhető az életrajzi és történeti „valóságreferencia”, de maguk a regények is egyfajta „realista” fordulatról tanúskodnak az író pályáján. Annál elgondolkodtatóbb, hogy vajon *Wass Albert*, az itthon sokáig anatéma alatt állt amerikai erdélyi magyar korábbi évtizedekből való műveinek harsány kultuszában mennyi az indokolt kulturális jóvátétel, mennyi a szélsőjobboldalivá lett gróf személye és politikuma iránti nosztalgia vagy kódolt azonosulás, mennyi a valódi erdélyi ízek iránti fogékonyság s mennyi a – bizony olykor nála is – giccsbe forduló transzilvánizmus és gravaminális nemzetieskedés olvasói érzülete.

Térjünk vissza azonban az igényes mai irodalomhoz. Aligha véletlen, hogy a családregény lett (újra) a századforduló magyar prózájának „legdivatosabb” műfaja (*Závada Pál Jadvigája és Milotája; Vámos Miklós: Apák könyve és Sánta kutya; Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka; Szabó Magda: Für Elise; Kukorelly Endre: TündérVölgy* stb.). Az erkölcsi nihilizmus állítólag rohamos terjedéséért a „nemzetiellen” liberalizmust és kultúrát felelőssé tevő sérelmi irodalomfelfogás nem is igazán tud mit kezdeni e sikerekkel, köztük a szinte rehabilitált „nevelődési regény” változataival: az „egyszerű olvasó” valódi sorsokra és humánus üzenetekre lelhet ezekben és más alkotásokban. Persze napjainkban nincs olyan „magasirodalmi” konjunktúra, mint amilyen az 1960–1970-es évek fordulóján, még a nagy televíziós térfoglalás előtt volt jellemző a magyar kultúrára. Sőt: az olvasottsági, főleg a szépirodalom-olvasási adatokban tükröződő „bessz” éppen hogy meglehetősen kulturális pesszimizmusra ad okot, ráadásul igencsak gyenge a kortárs és a klasszikus szépirodalom médiatámogatása (tévéjátékokban, adaptációkban stb. is). De ha van, ha lenne is „remény és esély”, legalább vegyük észre: komoly és nekünk szóló kortárs próza (s részben dráma és költészet) vár értő és szenvedélyes olvasókra, kultúráközvetítőkre. S akkor sem kell finnyáskodni, ha a lektűr és a minőség furcsa egyvelegei, avagy a könyvszakmai marketinggel megtámogatott pályakezdés fesztelen önéletrajzisége és nyelvisége aratnak időleges vagy tartós sikert. (Ez utóbbi két jellegzetes példája *Lugosi Viktória Ajvé* és *Gerlóczy Márton Igazolt hiányzás* című könyve.)

(6.) Lehetne értekezni a továbbiakban a mindent elöntő gépzene hatásáról, a vizuális környezet (ezen belül a reklámok, klippek, közterek, épületek, szobrok és emlékművek) világképéről és esztétikumáról, a múzeumi kultúra és az internet-használat terjedéséről, de nincs módom minderre kitérni. Egyetlen tömegkulturális jelenséget szeretnék még bemutatni, méghozzá egy szintén örvendeteset. Váratlan, százezres nagyságrendű népszerűséget és szakmai sikert hozott a *Mindentudás Egyetem*. Ez a tömegeket vonzó élő előadási forma televíziós utóközvetítéseivel és digitális hozzáférhetőségével – nem utolsósorban a célratörően megtervezett propaganda okán is – mintha *rehabilitálná az élőszavas* (persze korszerűen illusztrált) *tudományos ismeretterjesztést*. Ami különösen revelatív művelődési tapasztalat, főleg egy olyan másfél-két évtized után, amelyben mind riasztóbb szkepszis, sőt ellenségesség övezte a tudományt a társadalom széles csoportjai, rétegei részéről.

Ami ezt a „tudományellenes” trendet illeti: vélhetőleg nem választható el a tudományba vetett társadalmi bizalom általános (háborúktól, pusztító éhínségektől, járványoktól, „az emberi természet javíthatatlanságá”-nak tapasztalatától stb. is motivált) XX. század végi megrendülésétől, a rendszerváltások értékrend-romboló és –újraépítő tömeglélektani hatásaitól, az okkult tanok és tudománytalan nézetek, a miszticizmus és a parapszichológia terjedésétől. A tudományos szemlélet rehabilitálása, a felvilágosodás megtépzott, de mégis csak érvényes tradíciója, racionális humanizmusának a legújabb tudományos vívmányokkal hitelesített aktualizálása nélkül aligha lesz képes az emberiség és ezen belül az európai magyarság „túlélni önmagát”, illetve megválaszolni, megoldani az új és drámai kihívásokat. Nos éppen ennek esélyét mutatja a tradicionális ismeretterjesztésnek a *Mindentudás Egyetem*-ben is felcsillanó szokatlan konjunktúrája, ami annál ígéretesebb, mivel a budapesti (országos) sorozat mintájára, illetve ezzel párhuzamosan több vidéki városban, a helyi egyetemek szellemi potenciáljára építve is indultak hasonló sorozatok.

Bár az eddigiekben a kulturális *kínálati oldalra* tettem a hangsúlyt, esett szó a *befogadás, a recepció* esélyeiről is. A továbbiakban erre az utóbbi szempontra koncentrálna, józan felelősségérzettel kell utalni arra: igen sok aggasztó tünet terheli a mai magyar társadalom kulturális fogékonyságát, a művelődés tömeges mértékét és színvonalát. Részletezés nélkül utalok az 1995–1996-os művelődésszociológiai összegezésekre s a folytatódó kutatásokra, mindenekelőtt a Vitányi Iván, Hidy Péter, Harsányi László által koordinált vizsgálatok és a nemzetközi összehasonlító kutatások eredményeire. Nagy kérdés, hogy milyen eredményeket fognak hozni az éppen ezekben a hónapokban, 2003 őszén újrainduló művelődésszociológiai felmérések – az alábbiakban jórészt még a néhány évvel ezelőtti analízisek összegezésére vagyok kénytelen támaszkodni.

A rendszerváltással felszabadult a direkt állami-politikai irányítás és korlátozás alól a magyar kultúra; rohamosan terjednek (családi, személyes használatban is) az elektronikus és digitális médiumok. Kb. a háromszorosára nőtt a felsőoktatásban résztvevők száma és korosztályon belüli aránya. Viszonylag stabilan magas értéken, nagyjából 10-12 %-on maradt a felnőtt lakosságon belüli kulturálisan fogékony és kreatív réteg aránya. Ugyanakkor ezekkel a pozitív tendenciákkal egyidejűleg (ha bizonyára nem törvényszerű együttthatásként is) felzaklató negatív trendek is szemünkbe tűnnek. Számos adat és jelenség bizonyítja, hogy tágul a *kulturális olló* két szára közötti távolság, nő a kultúrával kapcsolatos regionális, társadalmi vagy éppen digitális esélyegyenlőtlenség. A hagyományos művelődési intézményrendszer – részben politikafüggő – megroppanása is szerepet játszik abban, hogy elvékonyodott

s részben *lecsúszott az ún. kulturális középosztály*. A szociológusok által ún. másodlagos (de nyitott) közönségnek nevezett felnőtt réteg aránya az elmúlt két évtized során 30-35%-ról 15-20%-ra csökkent. Az ún. passzív-nem olvasó életmódtípus követőinek mértéke viszont 8-10%-kal nőtt; a felnőtt férfiak 58%-a pedig az új évszázad fordulóján egyáltalán nem vesz könyvet a kezébe. A televíziózásra fordított idő – különböző számítások és adatok vannak forgalomban – már az átlagos napi 5 órát közelíti, sőt talán meg is haladja.

Természetesen nem egy korábbi művelődési modell, nem a tévés boom előtti könyvkultusz normáját és szabadidős szokásait, még kevésbé egy klasszikus humán, „akadémiai” műveltség előírásait „kérem számon” a mai viszonyokon. De szinte antropológiai törvény: a minőségi olvasás a digitalizáció korában is alapvető emberi feltétel és szükséglet. Ezért különösen sokkoló tény, tehát korántsem csupán ízlésproblémára vall, hogy *a magyar társadalom 40%-a kulturálisan passzív*, sőt a felnőttek 33%-a súlyos (további 43% szintén komoly) olvasási és íráshasználati nehézségekkel küzd. Egyes számítások szerint másfél millióra tehető hazánkban a funkcionális analfabéták száma. A kulturális leszakadás a roma származású magyar állampolgárok tömegeit különösen drámaian érinti.

Ez a széles tömegek szocializációs, innovációs-munkavállalói és demokratikus esélyei, illetve a nemzeti művelődés távlatából egyaránt roppant kockázat tekinthető ma – szerintem – *a közműveltség legnagyobb társadalmi dilemmájának*, s nem az – egyébként szintén kritikusan elemzendő – „amerikanizálódás”, nem a kulturális globalizáció, a pláza- és playback-kultúra, az sms-nyelv eszkalációja stb. A fentiekben adatolt kulturális polarizálódás és elszegényedés korántsem csupán a „szűkebben vett” művelődés szempontjából veszélyes, hanem a nemzet teljesítőképessége, politikai kultúrája, demokratikus működése és a magyarság jövője perspektívájából is.

Ezért sem közömbös, hogy – túl az iskolákon – a sokszínű kulturális (jelesül a tömegkommunikációs) kínálaton belül, a civil és intézményes felnőttképzésben, a társadalom szellemi közterein, a különböző művelődési kezdeményezésekben melyek a *domináns és mintaadó értékek, magatartásformák és kánonok*. Mert a szabadságnak, a pluralizmusnak is vannak azért – kell legyenek – pozitív nevelési „alakzatai”, paradigmái, főképp, ha a szabadságot – ez régi filozófiai vita – nem „valamitől való”, hanem „*valamire való szabadság*”-ként értelmezzük. Konkretizálva jelen időnkre: vajon a fogyasztói én, a „realitás”-nak hazudott közönségesség, a „létharcos” sztárkultusz-e a meghatározó (ha persze föl nem is számolható) társadalmi, kulturális minta, avagy a demokratikus, a kritikai személyiség és a felszabadult szórakozó én vonzereje a jellegadó. Ennek az alternatívának az eldöntésében, az egyes emberek és a közösségek *választásában* aligha eltúlozható a felelőssége és szerepe az oktatásnak, a pedagógusoknak, a kultúraközvetítőknél, a kritikusoknak, a hagyományos közművelődésnek, az egyházaknak, a kereskedelmi televízióknak, a kultúrafinanszírozásnak és a művelődéspolitikának (egyáltalán: az értelmiségnek és a politikai osztálynak).

Hogy napjainkban is lehet bízni a művészet humánus küldetésében (ha nem is megváltó vagy a Németh László hirdette életrecept-szerepében), azt megannyi kortárs példa bizonyítja. A fentiekben idézettek túl megint hadd említsek erre példákat a közelmúlt művészi kínálatából: a *Kispál és a Borz*, a roma rap vagy az *Anima Sound System* legújabb dalaitól *Tarr Béla* és *Mundruczó Kornél* filmjein, *Dragomán György* és *Tar Sándor* elbeszélésein át *Jónás Tamás*, *Kovács András Ferenc*, *Térey János* és *Varró Dániel* legújabb verseiig, avagy az *István, a király* c. rockopera

2003. július eleji, 300 000-es közönséget vonzó, fantasztikus érzelmi hozadékú csíksomlyói előadásáig (rend.: *Novák Ferenc*). A humanista folytonosság megújításának roppant érdekes képzőművészeti akciója volt az a botrányos projekt, amelynek jegyében a 2003-as 50. Velencei Biennálén két magyar fiatal, *Gálik András* és *Havas Bálint* (a „Kis Varsó” képzőművészeti társulás) megalkották a csak a fejről ismert egyiptomi fáraóné, *Nefretiti testét* és a bienálé idejére összeillesztették a Berlinből idehozott fejfel.

Vessünk a továbbiakban egy pillantást a címben jelzett kapcsolat (a művészet és humanizmus) *esztétikai, kultúraelméleti dimenziójára*. Művészet és humanizmus viszonyáról beszélni és írni némelyek szerint ma eleve avított szempontnak és frazeológának tűnik fel. Részben érthető ez az ódzkodás, hiszen a művészetet politikai propagandává silányító, teológiai, illetve moralizáló eszközzé vagy/és pedagógiai didaxissá lefokozó felfogások visszahatásaként különösen jogosult a *művészet autonómiájának önvédelme*, funkcióinak állandó újraértelmezési kísérlete – kiváltképp a mostani század-, sőt ezredfordulón. Külön izgalmas kérdés, hogy a vajon a „hagyományos” művészeti kultúra XX. század végi funkcióváltásai, illetve a „*technikai*” és *mediális újítások* mennyiben szakítják vagy törik meg a művészi hagyomány és a művészetek társadalmi hálózatának eddigi folytonosságait, erőterét. Mert egyik oldalról kétségtelenül jellegzetes folyamat nálunk is a művészet ún. *deszakralizálódása*, a magyar nemzeti kultúrában különösen tisztelt váteszszerepének leértékelődése, az árucikké válás, s ezzel együtt a populáris-szórakoztató kultúra és az elitművészet számos alakzatának közeledése. Másik oldalról a konceptuális, multimédiás, digitális, hipertextuális és interaktív alkotások és „alkotások” olyan produktumai, sőt modelljei jönnek létre a hagyományos irodalom, képzőművészet, film, zene, színház stb. határait fölíruga, amelyek talán a művészet egész létét is megkérdőjelezhetik. Megítélésük, kritikai és esztétikai értékelésük szinte lehetetlen (bár vannak rá kísérletek); jelenleg inkább kevesek, de sok tekintetben figyelemre méltó kísérleti élvezetének tekinthetjük őket, miközben akár jelentős mértékben ki is tágíthatják a befogadói kört és a közízlést.

Mindazonáltal tudományos (és „kultúraélvező emberi”) szempontból legalábbis vitatható az új művészi jelenségekre és a posztmodern filozófiákra – gyakran pontatlanul – hivatkozó némelyik divatos esztétikai nézetrendszer, amely burkoltan, sőt nyíltan szembefordul a humanizmus és a felvilágosodás művészetelméleti örökségével. Ezek szerint például: ahogy – úgymond – nincs történelmi haladás, csak „elbeszélések” (narratívák) egymásutánisága van, illúziók és utópiák intézményesülése, lelepleződése és egymással való konfrontációja, úgy a művészetnek sincs „természet adta” *emberi, társadalmi üzenete, jelentése, funkciója*, csak immanenciája, „nyelvi kontextusa”, alkalmi és személyes „olvasata”, korlátlan variabilitása.

Némely vulgarizált szaktudományi érvelés – még mindig az 1950-es éveknek, a sztálinizmus kora torz realizmus-normarendszerének a mai fantomjával viaskodva – egyenesen *kiiktatná a műélvezetből*, a műalkotások értékstruktúrából, recepciójából és értelmezéséből *az ún. valósághoz fűződő viszony* szempontját. Több szakmunka tételéből montíroztam össze azt az elméleti tézist (amelyet újabban illik tudományos mainstreamnek, közmegegyezésnek tekinteni), hogy – úgymond – „csak akkor részesülünk a művészet esztétikai élményéből, tapasztalatából, ha *az alkotás, a szöveg* jelentésének felfüggesztődik minden *valóságvonatkozása*; vagyis érdektelenné válik az alkotó személyisége, a mű társadalmi üzenete, a szerző vallomássága, illetve a befogadó viszonya az alkotás jelentéséhez”.

A kérdés persze bonyolult és ehelyütt nem lezárható, csakis alapos szakmai eszmecserekből megvitatható esztétikai dilemmákra utal. Természetesen ez a „főbiás” művészetelméleti álláspont is illetékes, ha – az én véleményem szerint – nem releváns is: a művészet szociológiai, társadalomlélektani hatását és különösen a művészeti nevelést illetően mindenképpen megkérdőjelezhető az igazságtartalma. Különösen az elmúlt 3000 év antik–zsidó–keresztény civilizációjának művészi és szociális tapasztalatai, valamint az ezekre reflektáló esztétikai eszmélkedés („*mimézis*”, „*katarzisz*”, „*emberi lényeg*”, „*szabadság*”, „*nembeli öntudat*”); illetve *Arisztotelész*, *Shakespeare*, *Hegel*, *Kant*, *Marx*, *Lukács György*) szellemi vívmányai tükrében lehet vitatni e posztmodern felfogás kötelező érvényét.

De ha mindezen értékállítások és tapasztalatok száműzhetők lennének is a művészeti múltba, mit kezdünk a *valóságvonatkoztatás*, az *emberi üzenet*, az *etikai hatás* realitása és számbavétele nélkül a kortárs művészettel? (Arról nem is beszélve, hogy a művészet hatásszerkezetéből nem iktatnám ki egyes műveknek adott esetben tudás- és művelődésszociológiai is figyelemre méltó *ismeretterjesztő szerepét* sem – a középkori freskóktól kezdve Jókai regényein át a filmes-televíziós adaptációkig. Bár ez a szerep valóban nem eredendően esztétikai, csupán kiegészítő funkcióra vall.) Ha az elit-művészet védelmére hivatkozva, a populizmustól és a kommercializálódástól elhatárolódva engednénk kiüzni ezeket a szempontokat a mai igényes művészet értékrendjéből és főleg befogadásának, megértésének övezetéből, akkor a *kínálati-fogyasztási terepet* és a *kulturális kanonizációt* végképp átengednénk az ezekkel az emberi funkciókkal visszaélő „kulturális bunkóság”-nak. Vagyis: az álságos giccsnek, a piaci-üzleti célú álművészet és sztárkultusz dömpingjének, a piár-kultúrának, az újsematizmusnak vagy egyenesen a valóságot hazudó és az emberi méltóságot kiárusító reality-shownak. E tekintetben nincs különbség tradicionális vagy posztmodern kommersz és blöff között. Mindenestre amennyire méltatlan és gondolati megújulásra való képtelenséget bizonyít a *posztmodern* szitokszóként emlegetése, hasonlóképp komolytalan a fogalom eleve föltilizáló, normatív, minden ezoterizmusra és „újításra” önigazoló ideológiát kínáló használata.

A fentiekben rekonstruált „posztmodern” álelméleti hozzáállásnak a – talán durva a minősítem: – kultúraellenessége is szerepet játszik abban az összetett folyamatban, amelyet sokan éreznek és tesznek szövé kritikusan: ti. *a gyermekkultúra válságba kerülésében és intézményi, illetve intellektuális leértékelődésében*. Ahogy az egyik legsokoldalúbb és legkreatívabb kortárs magyar író, *Békés Pál* megfogalmazta: „Mindez pedig – legalábbis részben – a szellemi, művészeti elit felelőssége. Egyben önérdéke is. Hiszen könnyen belátható, hogy a négy síkon játszó, vendég-szövegekkel bélelt, komplex utalásrendszerekkel operáló, bölcsészszívet dobogató művek közönsége egyszerűen elfogy, ha a következő generációk nem kapják kézbe azokat a meséket, történeteket, regényeket, amelyek megilletik őket”. (Mi jár a gyerekeknek? Írások a gyerekkultúráról. =Beszélő 2003. 6. sz. 97. p.) Az emiatt is egyre megoldhatatlanabb feladatok elé kerülő iskolai irodalomoktatás és művészeti nevelés (persze részben saját belső, szakmai problémái miatt) azután maga is hozzájárul *a felnőtt korosztály többsége kulturális recepcióképességének csődjéhez*. Ahhoz a fájdalmas „eredményhez”, amelyet egy tekintélyes irodalomtanár, *Arató László* így rögzített: „kulturális autizmus: a magaskultúra narratíváinak és metaforáinak befogadhatatlanná válása” (Tizenkét Tézis az irodalomtanításról. =Élet és Irodalom 2003. február 21. 4. p.).

Nem akarom steril elméleti fejtegetésekkel megterhelni mondanivalómat, ezért csak utalok rá: természetesen magának a „*humanizmus*”-nak a fogalma és jelentése is történelmileg alakul, változó tartalmakra vall. Mindazonáltal igenis van releváns értelme és jelentése a mostani századelőn, s korántsem pusztán vagy elsősorban a politika szókészletének archetipikus darabjaként. Hasonlóképp nem kisajátítható a „*nemzet*” sem, amelyet különösen gyakran „szokás” – kiváltképp a kultúra kapcsán – sérelmi, illetékességi vagy kirekesztő „alapon” torzítva, sőt önpusztítóan használni. Nem mentség rá, ha ez a „sérelem” akár jogos (pl. kisebbségi vagy globalizációs) félelmekből, veszélyekből fakad is.

Az elvi fölvetésen és a néhány idézett konkrét példán túl természetesen nem vállalkozhatom arra, hogy „fölsoroljam”, pontokba szedjem, tételekbe rendezzem, mit is értek humanizmuson a kortárs művészetben – mindössze az igényét szeretném fenntartani és nyomatékosítani ennek az emberi mértéknek. Bármennyire más is ez a világ, mint a rendszerváltás előtti, vagy akár a XIX-XX. századi, bármekkora funkcióváltáson ment-megy is át a humanizmus morális értékrendje és a művészet, a fenti – mégoly önkényes – kortárs művészi példák is azt sejtetik: napjainkban is jócskán *van aktualitása az emberség mértékének*. Ha más nem (de ez sem kevés): azoknak az új-régi társadalmi, emberi konfliktusoknak a katartikus művészi kihordását segítő, amelyek a kelet-európai újkapitalizmus világát, az egyének és a közösségek identitásának tömeges megrendülését kísérik. A glóbusz, a régió és a „globalizálódó” haza újra otthonossá, lakhatóvá tételének igénye; minden emberi nyomorúság és kiszolgáltatottság (akár fogyasztás-diktatúra) evokatív kritikája; az emberi, az európai és a nemzeti emlékezet, a folytonosságtudat érzékletessé avatása – nos mindez új-régi tétele és tétje a művészet, a kultúra humanizmusának, ha nem is feltétlenül a „küldetés” némileg patetikus értelmezésében.

Ma is „norma” lehet *Terentius*nak, az ókori latin komédiáírónak az ars poetca-ja: „Ember vagyok, semmi sem idegen tőlem, ami emberi” (*Homo sum, nil humani a me alienum puto*). Mint ahogy *József Attila* döbbenetesen friss hitvallása is 1931-ből: „Nem szükséges, hogy én írjak verset, de úgy látszik, szükséges, hogy vers írassék, különben meggömbülne a világ gyémántengelye” (*Irodalom és szocializmus*).

S ha már *József Attila* került szóba, feltűnő, hogy az ő költészete, illetve annak vonzereje, ihlető varázsa és tekintélye milyen megerősödve „vészelté át” a rendszerváltozás éveit. Az elmúlt évtizedben – házilagos tartalomelemzések szerint – a *Két hexameter* vált a leggyakrabban idézett soráivá, szinte szállóigévé:

*„Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek ügyis!
Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek ügyis.”*

Hogy miért pont ez a két sor lett népszerű, annak akár csak feltételezéseket megfogalmazó kibontása is messzire vezetne. Ám hogy ez a nyelvi-morális kanonizáció is a művészet humánus küldetésének mai és hazai elevegenségéről vall: aligha kétséges.

Befejezésül visszatérek a gyermek- és felnőtt kultúra viszonyát intonáló kezdéshez. *József Attila* jó összekötő (visszavezető) szál: nemcsak komor-felnőtt, meglett-emberi „gyermeksége”, nem csak játékelmélete és játékihlete, nem csak „gyermekversei”, novellája okán. Hanem azért is, mert felnőtt versei szintén kedveltek, sőt – megzenésített változatban – egyenesen népszerűek a fiatalok, a gyerekek között. Ahogy *Weöres Sándor*, *Lázár Ervin*, *Török Sándor*, *Nemes Nagy Ágnes*, *Veress Miklós*, *Horváth Péter* vagy éppen *Benedek Elek* gyermekirodalma sem csak a 18 éven aluliaké, hanem – részben persze más konnotációkkal – a felnőtteké is. Min-

denesetre azok a szülők, pedagógusok, akiknek van igényes és szenvedélyesen emberi érdekű és hitű (azaz humanista) *felőtt* kulturális élménye, s akiknek „gyermekkulturális ízlésében” pl. *Janikovszky Éva*, a rádiós *Szabó Éva*, *Halász Judit*, a klasszikus diafilmek és animációs mozik, továbbá *A Futrinka utca*, a *Mazsola*, a *Bors néni* vagy éppen a *Valahol Európában* meghatározó alapélmény (hogy most megint csak magyar példákat említek), nos az ilyen felnőttek tovább, örökségbe is adják, áthagyományozzák ezt a világképet, igényt és kánont gyerekeiknek, unokáiknak, tanítványaiknak.

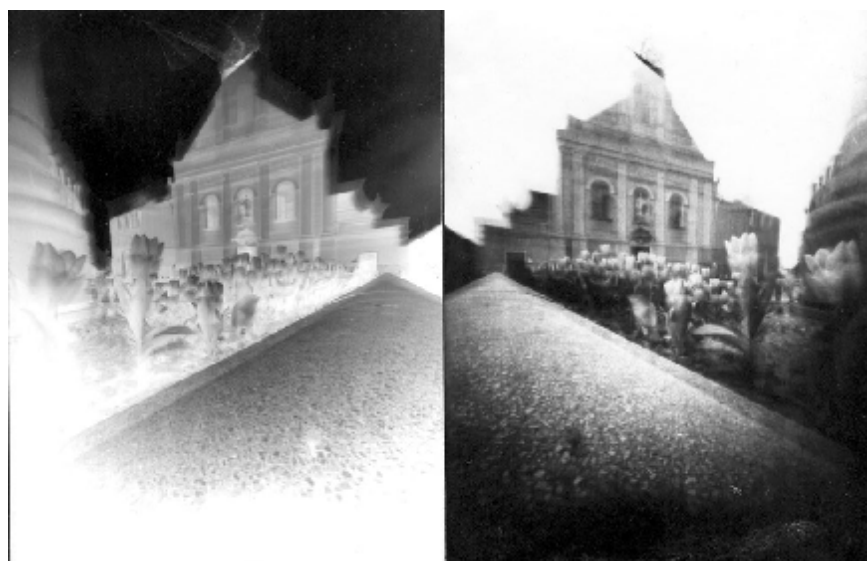
Akár a modern gyermekkultúra televíziós, digitális, interaktív változatait, technikáit, dramaturgiáját is érdeklődésükbe, beszédmódjukba, személyiségükbe építik, de nem sajnálják az időt attól, hogy teljes figyelemmel, átéléssel odaüljenek a gyerekek mellé *játszani, énekelni, beszélgetni, mesélni, fölolvadni*. Mert ez az a legelembibb *kultúraközvetítési alaphelyzet*, amely a csecsemőkortól (sőt már a magzat fejlődésének korai fázisától) kezdve a legintenzívebb és a leggazdagabb – életre szóló, mással nem pótolható – *emberi és esztétikai tapasztalatot*, valamint *érzelmi tőkét* halmozza föl. Mondhatnám úgyis: a humanizmus genetikus karakterre épülésének esélyével – ha nem is garanciájával.

Ez többet ér, mint akár a legjobb, leghatékonyabb alapfokú tantárgyi vagy fakultációs esztétikai nevelés – ami persze szintén fontos, de amelynek metodikája és egyáltalán, mai dilemmái végképp nem tartoznak írásom vállalt témái közé.

Hivatkozások és rövid szakirodalmi ajánlás

- AGÁRDI PÉTER: Kultúra és média a magyar ezredfordulón. Tanulmányok. Pécs, PTE TTK FEEFI, 2002. 263 p.
- AGÁRDI PÉTER: Kultúra, média és hatalom 2001-ben, avagy az ország négy részre szakadása. =Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve 2001-ről. Bp., Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2002. I. kötet 468–479. p.
- ALMÁSI MIKLÓS: Korszellemv@dászat. [Esszék.] Bp., Helikon Kiadó, 2002.
- ARATÓ LÁSZLÓ: Tizenkét Tézis a magyartanításról. =Élet és Irodalom 2003. február 21. 4. p.
- BABARCZY ESZTER: Rohadunk. [A mai kulturális kánonról.] =Népszabadság 2003. június 14. Hétféje 5. p.
- CSEPELI GYÖRGY: Az én mediatisálása. =Kritika 2003. 2. sz. 12-14. p.
- DESSEWFFY TIBOR: Provokatív evangélium: kultúra az információs korban. =Kritika 2003. 9. sz. 15-17. p.
- ENYEDI NAGY MIHÁLY—FARKAS ZOLTÁN—MOLNÁR ADÉL—SOLTÉNSZKY TIBOR (szerk.): Magyarország Médiakönyve 2000–2001. Bp., ENAMIKÉ, 2001. I-II. kötet.
- ENYEDI NAGY MIHÁLY, POLYÁK GÁBOR, DR. SARKADY ILDIKÓ (szerk.): Magyarország médiakönyve 2002. Bp., ENAMIKÉ, 2002. I-II. kötet.
- ESTERHÁZY PÉTER: A Bermuda-háromszög. A 21. század nyelvéről. =Élet és Irodalom 2002. jan. 18. sz. 15., 20. p.
- GEREBEN FERENC: Olvasáskultúránk az ezredfordulón. =Tiszatáj 2002. 2. sz. 61-72. p.
- GYÖRGY PÉTER: A mélypont. Televíziózás Magyarországon. =Filmvilág 2003. 5. sz. 16-19. p.
- GYÖRGY PÉTER: *Memex. A könyvbe zárt tudás a 21. században. Bp., Magvető, 2002.*
- HARSÁNYI LÁSZLÓ: „Minek akarna valaki egy házmesterrel szövetséget kötni?”. Rádai Eszter beszélget H.L.-val. =Mozgó Világ 2003. 3. sz. 51-59. p.
- HELLER ÁGNES: Szüksége van-e az európai demokráciának a kulturális elite? = Kritika 1998. 12.sz. 4-7. p.
- HIDY PÉTER: Magyarország kultúrájának helyzete a századfordulón. [Kézirat.] Bp. József Attila Alapítvány, 2000. Internet-elérhetőség: www.jadat.hu.
- KABDEBŐ LÓRÁNT, KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY (szerk.): Tanulmányok József Attiláról. /Újraolvasó./ Bp., Anonymus Kiadó, 2001.

- KOLTAI TAMÁS: Nemzeti történet, avagy színház a cethal hátán. [Esszékötlet a Nemzeti Színház sorsáról és ügyéről.] Bp., Books in Print Bt., 2002.
- KORNIS MIHÁLY: Big Brother – avagy mit nem szabad tudni? =Kritika 2002. 11. sz. 3-8. p.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Történetiség, megértés, irodalom. Bp., Universitas Kiadó, 1995.
- Magyar kultúra az ezredfordulón. [Előadások 1999. május 8-án.] Bp., Püski, 1999.
- Médiavalóság. *Tardos Róbert, Tamás Pál, Sükösd Miklós, Réz András* és mások előadásai az MTA Szociológiai Kutatóintézete és a Magyar Iparművészeti Egyetem 2002. december 10-i konferenciáján. =KÉK Kultúra és Közösség 2003. 1. sz. 5-70. p.
- Mi jár a gyerekeknek? Írások a gyerekkulturáról. =Beszélő 2003. 6. sz. 95-122. p.
- P. SZÜCS JULIANNA: Az eltűnt tekintély nyomában. Magyar képzőművészet – kurzusról kurzusra. =Népszabadság 2003. május 3. 10. p.
- P. SZÜCS JULIANNA: Lepel alatt. Írások a művészet és a tekintélyelvű társadalom kapcsolatáról. Bp., Helikon Kiadó, 2001.
- POSZLER GYÖRGY: Elbeszélések után vagy elbeszélések előtt. (Az esztétikai nevelés lehetőségéről vagy lehetetlenségéről – három tételben.) =Vigilia 1998. 2. sz.
- POSZLER GYÖRGY: Mi látszik a harmadik évezredből? Nemes illúziók. = 168 óra 2001. jan. 4.
- RADNÓTI SÁNDOR: A valóságműsorok tétje. =Magyar Narancs 2002. dec. 19. 56-57. p.
- TÓTH KLÁRA: A dolgok miértje; *Császi Lajos*: Kulturális csapdák; *Tóth Klára*: Ismétlődő csapdák; *Ács Péter*: Mi van? [Vita a valóságshow-król és a televíziós tömegkulturáról.] =Népszabadság 2003. június 24., július 10., július 14., július 21.
- TVERDOTA GYÖRGY: A József Attila-kutatás helyzetéről. Megjelenés előtt, kézirat. Bp., 2003.
- VÁRI PÉTER (szerk.): PISA-vizsgálat 2000. Bp., Műszaki Könyvkiadó, 2003.
- VÁRI PÉTER–AUXNÉ BÁNFI ILONA–FELVÉGI EMESE–RÓZSA CSABA–SZALAY BALÁZS: Gyorsjelentés a PISA 2000 vizsgálatról. =Új Pedagógiai Szemle 2002. 1. sz.
- VITÁNYI IVÁN: A magyar társadalom kulturális állapota. Az 1996-os országos vizsgálat zárójelentése. Bp., Maccenas K., 1997.
- VITÁNYI IVÁN: A nemzeti művelődés egyensúlya. =Népszabadság 2002. május 23. 12. p.
- VITÁNYI IVÁN: Népművészet a XXI. században? =Élet és Irodalom 2003. augusztus 1. 9. p.

Gál Georgina: Camera obscura